

Dumitru IRIMIA

Iași

GRAMATICA ÎNTRE TEORIA LIMBII ȘI PERSPECTIVA DIDACTICĂ

În "Cuvîntul înainte" la lucrarea pe care o publică în 1973, *Gramatica azi*, Al. Graur își motiva în acești termeni elaborarea și tipărirea ei: "Cum se pare că ediția a III-a a Gramaticii (Academiei) va mai întârzia, m-am decis să redactez prezenta lucrare, bazată pe ediția a II-a, dar cu multe amănunte inspirate de propriile mele concepții" (p. 55).

Să observăm mai întâi că situația invocată de Al. Graur a rămas neschimbată și astăzi, după trei decenii de la apariția ultimei ediții a Gramaticii Academiei.

În același timp, fraza lingvistului mai solicită atenția și sub alte două aspecte:

1) după două ediții, apărute la distanță de un deceniu, în 1973 se simțea nevoia unei reinterpretări a structurii gramaticale a limbii române, printr-o a treia ediție;

2) "îmbunătățirile" sau "amănunțele" erau inspirate de propria concepție.

Nimic mai firesc decît ca o cercetare lingvistică, asemeni oricărui alt studiu, să-și aibă întemeierea în propria concepție, ba aceasta e chiar condiția fundamentală a cercetării științifice. Iar în ceea ce privește descrierea structurii gramaticale a limbii române, cele două ediții ale

Gramaticii, tipărite de Editura Academiei, au avut printre altele și rolul (poate chiar rolul cel mai important) de a provoca luări de atitudine generînd studii și monografii care, prin interpretări diferite, din unghiuri diferite de vedere, au adîncit mult și au rafinat cunoașterea sistemului și structurii gramaticale a limbii române.

Cum, însă, Al. Graur era și coordonator al colectivului care redactase Gramatica editată de Academică, se impune ca și de la sine idea că diferite aspecte ale structurii gramaticale a unei limbi pot primi diverse interpretări, dar că este /ar fi totodată necesară și o interpretare/descriere a limbii care să treacă dincolo de opiniile individuale.

Idea determină două întrebări, în strînsă legătură între ele:

1. — Cine realizează (trebuie să realizeze) o asemenea Gramatică?

2. — Cînd și ce factori impun revizuirea /schimbarea/ înlocuirea ei?

În ce privește prima întrebare, situația actuală e cunoscută. Începînd cu prima ediție, o astfel de poziție a ocupat la noi Gramatica elaborată de specialiști de la Institutul de Lingvistică din București. Mai mulți factori au impus-o ca model de descriere a structurii gramaticale a limbii române, pînă la a fi considerată gramatica "oficială" și prin însuși acest fapt **obligatorie** în învățămîntul universitar. Manualele școlare, apoi, au urmat-o și o urmează cu fidelitate, în esența ei supunînd-o doar unui proces de adaptare (de simplificare la maximum) numai din punctul de vedere al principiului accesibilității.

În **Gînduri despre gramatica limbii române** expuse la Congresul IV al Filologilor Români, de la Timișoara, Mioara Avram, coordonatoare alături de Al. Graur și L. Vasiliu a colectivului care a participat la elaborarea Gramaticii Academiei, după ce declară fără

ambiguitate și cu totală îndreptățire: "În cercetarea gramaticală însă un p.d.v. oficial este de neconceput, echivalând cu desființarea ei", va afirma necesitatea publicării unei noi ediții a Gramaticii Academiei: "În aceste condiții se poate pune problema dacă mai este oportună elaborarea unei/unor noi ediții a/ale Gram. Acad. După părerea mea, da, ca formă de regîndire periodică și colectivă a contribuțiilor acumulate și a soluțiilor propuse de selectare a celor mai convenabile dintre ele și de corelare a lor într-un sistem coerent care să ofere punctul de plecare al cercetărilor pentru o etapă următoare, baza de alcătuire a programelor și manualelor școlare, precum și normele morfologice și sintactice ale exprimării literare."

Această poziție de gramatică "oficială" — în modul în care s-a impus — dezvoltă la noi pentru prima dată Gramatica Academiei. Este adevărat, însă, că nici în timpurile anterioare acestei lucrări nu au lipsit gramaticile care să se fi impus ca termen de referință, inclusiv pentru școală, dar acestea, gramatici de autor, aveau în general caracter normativ; perspectiva teoretică rămânea mai mult implicată în modul în care se făcea descrierea limbii. Între ultimele gramatici de acest tip, anterioare Gramaticii Academiei, se afla și cea publicată în 1937 de Iorgu Iordan: "Prin însăși natura ei — se spunea în **Prefață** — o gramatică, oricum ar fi alcătuită, servește, adică trebuie să servească, drept călăuză, ca un fel de cod al limbii în discuție..." În aceeași categorie ar intra și **Gramatica pentru toți**, publicată de Mioara Avram în 1986, "normativă și corectivă", caracterizîndu-se, însă, prin prezența explicită și a perspectivei teoretice, redusă, este adevărat, la maximum, și, mai ales, subordonată funcției normative: "Concepția lucrării... a impus o dublă selecție a faptelor reținute în tratare:

pe de o parte, o selecție din punctul de vedere al cultivării limbii, iar pe de alta, o selecție d.p.d.v. al sferei diverselor reguli și date ale descrierii, acordîndu-se prioritate regulilor generale și informațiilor esențiale pentru justificarea recomandărilor."

Tot un nucleu de reguli are în vedere și I. Coteanu în **Gramatica de bază a limbii române** (1982, 1990), dar acestea, considerate nu din perspectivă normativă, ci dintr-una teoretică, a distingerii unui fond comun, esențial al competenței (și performanței) lingvistice, la nivel gramatical, așa cum s-a distins un fond lexical, descris în lucrări precum **Vocabularul esențial al limbii**.

Descrierea unui nucleu de reguli esențiale presupune situarea pe o poziție relativ neutră, în măsura în care este posibilă o asemenea poziție, în interpretarea dată structurilor gramaticale și mecanismului intern de funcționare a limbii. Preluînd titlul dat unei gramatici a limbii italiene (Giampaolo Salvi, Laura Vanelli, **Grammatica essenziale di riferimento della lingua italiana**, Istituto Geografico De Agostini, Le Mennier, Firenze, 1912), pentru studierea ei ca limbă modernă (Limba 2) și folosindu-l pentru descrierea limbii române ca limbă maternă, am spune că o asemenea descriere trebuie să stea la baza unei gramatici esențiale de referință.

Situînd problema gramaticii în această perspectivă: a unei gramatici neutre sub aspect teoretic sau, poate mai exact, al înscrierii pe o poziție ieșind cel mai mult de sub tensiunea divergențelor, în sensul concilierii punctelor de vedere divergente, trebuie spus că Gramatica Academiei a funcționat și funcționează normativ nu atît sub aspectul limbii cît sub cel al descrierii limbii, impunîndu-se într-un sens anume conștiinței celui care "învață" gramatica limbii.

Lucrare de autor sau lucrare elaborată de un colectiv de specialiști, o gramatică de referință este necesară și sub aspectul limbii descrise (nucleu de structuri și reguli de funcționare esențiale) și sub aspectul descrierii limbii (fond de interpretări definitive și de soluții temporare, de compromis). Dacă această gramatică trebuie sau poate rămâne "oficială" sau nu în toate sensurile în care a funcționat (și încă mai funcționează) Gramatica Academiei, aceasta este o altă problemă, în strânsă legătură cu alți factori, între care cel mai important este manualul, mai exact, cum se va gândi problema manualului.

Cu aceasta, se poate trece la a doua întrebare din cele invocate mai sus: Când și ce factori impun revizuirea /schimbarea/ sau înlocuirea unei asemenea gramatici?

Trei ar fi acești factori determinanți:

— concepția (adică schimbările intervenite în concepția) despre limbă, despre funcționarea limbii sau numai despre modalitatea descrierii limbii;

— adâncirea cunoașterii structurii funcționării unei limbi;

— schimbările intervenite în structura limbii sau în desfășurarea funcțiilor ei, atunci când acestea sînt semnificative.

Cu conștiința și cu riscul simplificării, vom identifica în studiul gramaticii trei nivele, reprezentînd tot așteptate perspective:

1. — al teoriei limbii, deci, teoria gramaticală;

2. — al gramaticii "orientative" — de referință;

3. — al gramaticii practice (didactice).

Gramatica de referință stă în directă și în strînsă legătură cu dinamica lingvisticii, asumîndu-și perspective teoretice prin care să se adîncească și să se rafineze descrierea structurii și funcționării limbii.

Gramatica didactică stă în legătură directă cu **gramatica de referință**, pe care, însă, nu o copie, ci o ia ca martor, în funcție de principiul accesibilității, dar fără a încălca și chiar nici fără a eluda principiile teoretice generale de interpretare a funcționării limbii. În același timp, **gramatica didactică**, mai mult decît **gramatica teoretică** (sau în orice caz în alt mod) și decît **gramatica de referință**, trebuie să aibă în vedere tipul/ gradul de cunoaștere a limbii în interiorul raportului **om-limbă-lume**, prin trecerea de la **cunoașterea intuitivă** la **cunoașterea conștientă** (conștientizată) și de aici la **cunoașterea științifică** de adîncime.

Primul nivel este bine reprezentat în lingvistica românească; teoria gramaticală s-a racordat sau s-a înscris cu rezultate remarcabile la/în direcțiile fundamentale ale teoriei contemporane a limbii: gramatica transformațională, gramatica funcțională, gramatica formală, gramatica logică. Raportul dintre acest prim nivel și cel de al doilea este doar pe alocuri reflectat în unele gramatici de autor și mai ales în studii de gramatică. A rămas, însă, fără urmări, în constituirea unei gramatici de referință, în cazul nostru concret, al unei noi ediții a Gramaticii Academiei, dacă sîntem de acord că nici una din gramaticile de autor din ultimele decenii nu a reușit încă să-și asume poziția unei **gramatici de referință**.

Reflectă mai bine raportul dintre aceste două prime nivele unele lucrări care au deschis două noi perspective de studiere a limbii române, direcții interdependente, dominate, totuși, de componenta practică: gramatica contrastivă (română-franceză) și gramatica limbii române studiată ca limbă modernă, L2.

La cel de-al treilea nivel, al gramaticii practice (didactice), situația este generatoare de cele mai

multe întrebări. Gramaticile practice se raportează, sau nu se raportează (întemeiază) la/pe primul nivel (al dezbaterilor din teoria limbii) sau la/pe al doilea nivel (al gramaticii de referință — reprezentat, ca "gramatică oficială", de Gramatica Academiei) sau o fac în mod confuz sau incoerent.

Sînt în această vreme în funcție două variante de gramatică practică — una clasică, să-i spunem proprie învățămîntului preuniversitar, caracterizată printr-o relativă împletire a descrierii practice a limbii cu o perspectivă teoretică; o alta, cea mai recentă, care se vrea pentru învățămînt, strict practică (cu motivări de cele mai multe ori practice imediate, în mai multe sensuri), de analiză a structurii gramaticale. Această a doua direcție este ignorată de critica lingvistică, în mod tacit; sînt culegeri de texte, de analize de texte, pentru diferite trepte de învățămînt (permanente sau numai pentru examene, teste). Prin caracterul lor, aceste lucrări deturneză obiectivele gramaticii practice, prin absolutizarea caracterului analitic, și de aici schematizarea gîndirii gramaticale, dacă s-ar mai putea vorbi în acești termeni. Fiind lucrări de autor, fie soluțiile date, fie chiar comentariile teoretice, oscilează între p.d.v. "oficial" (din G.A. și din manuale) și diferite puncte de vedere, sau nedefinite, sau asimilate greșit, aceste culegeri adîncesc confuzia.

Această variantă a gramaticii practice adsolutizează ceea ce în prima variantă era/este numai o dominantă: suspendarea conștiinței vorbitorului (și mai grav, a vorbitorului în formare: elevul) privind raportul dintre om și limbă.

Înțelegerea raportului dintre gramatica teoretică (de la nivelul imediat anterior, al gramaticii de referință, dar și de la primul nivel, al teoriei limbii) impune în primul rînd ideea că studiul gramaticii nu

înceamnă numai luarea în stăpînire a structurii limbii (ca normă), a regulilor care permit înțelegerea de fraze receptate și construirea de fraze noi (în spațiul limbii culte), dar înceamnă și înscrierea vorbitorului într-un proces de reflexie asupra limbii.

Revenind, așadar, la întrebarea: Cînd se schimbă **Gramatica de referință**, răspunsul ni se pare a se impune de la sine. Această schimbare e necesară **acum**; o nouă ediție a G. A. sau o altă Gramatică de referință este numai decît necesară și, în legătură cu aceasta, o nouă perspectivă didactică (reflectată în manuale, sau chiar într-o **Gramatică școlară generală**, "peste manuale"), întrucît:

— în teoria actuală a gramaticii se află elemente fundamentale pentru o nouă bază teoretică;

— procesul de cunoaștere a limbii române, mult adîncit și rafinat, a condus la revizuirea descrierii unor structuri gramaticale în numeroase studii și gramatici de autor;

— dezvoltarea raporturilor, fie acestea cît de obstructionate, între știința și școala din România, pe de o parte, știința și școala din R. Moldova și din nordul Bucovinei, pe de alta, impune măcar o unitate de terminologie și de vocabular intelectual, dacă nu și întemeierea descrierii gramaticale pe un fond interpretativ comun;

— ideea libertății funciare a ființei umane începe a se impune odată cu dezvoltarea la elev a conștiinței creativității lui, fundamental orientată și de raportul dintre elev și limbă, elev și studiul limbii; spre deosebire de studiul fizicii, al geografiei etc., studiul limbii se face din interior sau și din interior, iar conștientizarea la elev a acestei perspective trebuie să-și ocupe locul cuvenit.

Ce se așteaptă, deci, de la această nouă ediție a G. A./Gram. de

referință?

Gramatici certant, s-a spus și se poate repeta în permanență. Dar trebuie admis că gramaticii nu se ceartă în legătură cu toate problemele. Așadar, și în studiul gramaticii se impun, înainte de toate:

(1) o bază teoretică în acord cu știința contemporană a limbii,

(2) un fond terminologic definind cu claritate conceptele prin care să se poată realiza o descriere exactă a "obiectului" supus cercetării.

Baza teoretică a **gramaticii de referință** trebuie să fie o rezultată a dialogului dintre diferitele direcții din știința limbii, pe care să le armonizeze și să le supună principiului coerenței.

Cîteva exemple. Din direcția **structuralistă** au rămas cuceriri definitive conceptele de **sistem**, **structură**, **opoziție**. În acest sens, dacă la nivelul fonetic al limbii **i** și **î** sînt definitiv interpretate ca două foneme distincte, iar clasificarea în conjugări a verbului românesc se face, în gramatica tradițională, în funcție de sufixul (terminația) infinitivului, atunci trebuie să distingem, chiar în perspectiva acestei gramatici, cinci conjugări: verbele **a citi** și **a urî** să fie situate în clase diferite de conjugare.

Din aceeași perspectivă, definind și descriind categoriile în baza opoziției, cu luarea în considerare a interdependenței dintre planul expresiei și planul semantic al limbii, se poate da o interpretare coerentă și mai exactă diatezei verbului românesc, în strînsă legătură și cu definirea mai exactă și mai unitară a clasei **verbelor pronominale** (a se **uita**, de exemplu, verb pronominal la diateza activă, **a se sinucide**, verb pronominal la diateza reflexivă etc.)

Și tot din această perspectivă, trebuie să se includă și în manuale **modul prezumtiv**, cu o identitate bine distinctă și sub aspect semantic

și în planul expresiei, în opoziție cu celelalte moduri.

Prin înțelegerea caracterului **sistemic** al limbii, din perspectivă normativă, se vor putea respinge, de vorbitorul însuși, accentuări precum **prevèderi** (în loc de **prevederi**), care intră în contradicție și cu verbul-punct de plecare (conj. a II-a, cu accent pe silaba finală: **a prevedea**) și cu alte substantive postverbale din aceeași familie: **vedere**, **întrevedere**, **revedere**.

Din perspectiva **teoriei comunicării**, fundamentală pentru conștientizarea raportului **om-limbă-lume**, interpretarea gramaticală nu se poate lipsi de conceptele de **enunț/enunțare** și modalizare. Din perspectiva celui de-al doilea concept, s-ar putea rezolva cu mai multă coerență problema **verbelor semiauxiliare**, a predicatului pe care îl generează, precum și cea a "adverbelor predicative", problemă importantă în sine, să spunem, din p.d.v. științific, dar și din p.d.v. al cunoașterii expresivității limbii române (concomitent cu conștientizarea diferențierilor stilistice).

Și interpretarea și inventarul acestor verbe să stea în legătură cu exigențele unității de interpretare a categoriilor de predicat în **gramatica de referință**, pe de o parte, în gramatica școlară din România și în gramatica școlară din R. Moldova; în prezent prea marea eterogenitate terminologică și de interpretare în aceste gramatici este în primul rînd derutantă.

Astfel, constituentul sintactic prin care se realizează funcția de **subiect** într-un enunț precum "Ion și Mihaela au plecat la mare." este denumit **subiect multiplu** în Gramatica Academiei și în gramatica școlară din România, **subiect colectiv** în gramatici școlare din R. Moldova.

Predicatul verbal compus, absent din gramatica oficială și din manualele școlare din România, reprezintă realități diferite în gramaticile din R. Moldova (**trebuie/vrea, știe, încercă, cutează + să învețe** etc.) între ele și în raport cu studiile de specialitate din România. Deruta este accentuată de termenul predicat **verbal-nominal**, întrebuințat în gramaticile școlare din R. Moldova pentru structuri precum "Copilul **încercă să fie cuminte**", iar în studiile din România pentru predicate nominale cu alte verbe copulative decât **a fi**: "El **pare bolnav**."

Terminologia **trebuie** să fie în măsură a asigura conștientizarea unor distincții simțite sau numai intuite de subiectul vorbitor: "**Trebuie să fie** la gară geja." (ipoteză) și "**Trebuie să fie** la gară la ora cinci." sînt două enunțuri cu predicate diferite: predicat verbal compus, cu **trebuie** în planul enunțării/predicat **trebuie** + subiect, cu **trebuie** în planul enunțului. La perfect cele două enunțuri își explicitează distincția: "**Trebuie să fi fost** la gară deja." (verbul **a trebui** rămîne la prezent) / "**Trebuia** să fii la gară la cinci." (verbul **a trebui**, predicativ, a trecut la imperfect).

Din perspectiva gramaticii funcționale, în complementaritate cu perspectiva gramaticii logice, prin conceptele de **valență** și **funcție** se poate înțelege mai exact raportul **semantică lexicală-semantică sintactică-structură sintactică** și se pot evita termenii și definițiile (a complementului, de exemplu) confuze din gramaticile actuale (Gram. Acad., dar și alte gramatici și manuale) și se asigură o pătrundere **conștientă** în mecanismul intern de funcționare a limbii în actul de comunicare. Perspectiva gramaticii generale, introdusă (în dialog) și armonizată inteligent cu celelalte perspective, adîncește acest proces în ambele sensuri.

Raportul dintre nivelul 2, al gramaticii de referință, și nivelul 3, al gramaticii practice (didactice), **trebuie să-și găsească în permanență o stare de echilibru, necesar, între principiul accesibilității, principiul coerenței descrierii și principiul reflexiei asupra limbii.**

Este adevărat că principiul accesibilității stă în legătură înainte de toate cu o exigență instituțională: prelungirea studiului gramaticii dincolo de ciclul gimnazial, în liceu. Cum, însă, ciclul liceal pare să redevină, prin noua Lege a învățămîntului, o etapă aleatorie sau selectivă, poziție pe care o apreciem ca intrînd în contradicție cu imperativul dezvoltării viitoare a societății românești, același principiu **trebuie judecat în condițiile actuale (gimnaziu, în general, dar și cu extindere la licee speciale: filologic; pedagogic/școală normală).**

Principiul accesibilității se întemeiază pe raportul dintre complexitatea fenomenului studiat și nivelul de maturitate intelectuală al elevului. Elevul, însă, **trebuie avut în vedere ca fiindă unitară și, deci, caracterizat deopotrivă de disponibilități de asimilare și de disponibilități creatoare la toate disciplinele de studiu.** Pentru că gramaticile practice, reflectate de manuale (și de programa de limba română), par să vorbească de o situație mai deosebită în studiul limbii române în școală, i-am spus chiar paradoxală; în timp ce, la fizică, de exemplu, sau la matematică, logică, informatică etc., elevul este considerat în măsură să asimileze concepte dintre cele mai noi și de mare dificultate, la gramatică același elev, înscris prin întreaga lui ființă în limbă, pare a nu fi considerat în stare să pătrundă esența unor fenomene gramaticale și a unor distincții cu care el, intuitiv, de fapt, operează, în întrebuințarea limbii.

Din perspectiva invocată mai înainte, a trecerii de la cunoașterea intuitivă (care trebuie asumată, nu respinsă/contrazisă) la cunoașterea conștientă (conștientizată) și de aici la cunoașterea științifică, principiul accesibilității (în complementaritate cu principiul reflexiei lingvistice) nu poate să intre în contradicție cu adevărul limbii, al structurii gramaticale, așa cum este acesta descris (definitiv, sau numai în funcție de nivelul atins de cunoaștere științifică) în gramatica de referință sau poate chiar în gramatica teoretică de la nivelul 1. În acest sens, nu se justifică, de exemplu, absența din gramatica didactică a categoriilor de **prezumtiv**, **element predicativ suplimentar** sau **complement de agent**, descrise în gramatica de referință (acum G. A.). Interpretarea adjectivelor **sfântă și clară** din versul eminescian "Luna pe cer trece-așa sfântă și clară" ca circumstanțiale de mod contrazice identitatea lor funcțională, determină deruta în mintea elevului care a înțeles exact conținutul circumstanțialului de mod și închide drumul spre sugestiile de adâncime ale acestui vers sub aspect poetic. La fel interpretarea complementului de agent ca un complement indirect (și în gramaticile din România și în cele din R. Moldova) contrazice esența semantică a complementului indirect de relevare a destinatarului sau a obiectului acțiunii verbale (în timp ce complementul de agent reprezintă gramatical subiectul/originea acțiunii verbale) și totodată întrerupe sau obscurizează raportul dintre diateza pasivă, studiată de elev, și funcția sintactică pe care aceasta o generează.

Imperativul complementarității principiului accesibilității cu principiul dezvoltării reflexiei lingvistice presupune conștientizarea elevului în probleme privind esența limbii ca sistem și mai ales în

înteriorul raportului om-limbă-lume (nu este argumentabilă nici într-un fel absența din școala din România și este salutară prezența în manualele din R. Moldova a unor noțiuni fundamentale/elementare de teorie a limbii (limba — mijloc de comunicare, sistem de semne, semn lingvistic etc.), precum și în probleme privind natura romanică a limbii române, unitatea și specificitatea limbii române ca limbă romanică, ca unică limbă romanică în toate regiunile locuite de români. Se pot discuta în acest sens **genul gramatical**, **negația**, **sintaxa și stilistica nominativului pronomelui personal**, mai ales la persoana I și a II-a etc.

Din această perspectivă, studiul limbii române în școală se poate desfășura concomitent în direcția asimilării științifice a gramaticii (generale și specifice românești) și în direcția dezvoltării expresivității limbii române în specificitatea ei. O pondere mai mare în sensul conștientizării unicității și al dezvoltării unității, expresivității și specificității limbii române se impune în școala din Basarabia, nordul Bucovinei și din alte regiuni locuite de români, atât în sfera gramaticii practice — manual etc., cât și în ceea ce se numește îndeobște cultivarea limbii, pentru readucerea limbii române din aceste regiuni la nivelul de limbă europeană de cultură, propriu întrebuirii ei, în tot registrul stilistic, în România.